

The Mediating Role of Family Flexibility in The Relationship between Religiosity and Identity Crisis in Adolescent Girls

Mehri Eliasi¹ | Mona brothers Khaniani² | Nasrin Vasi³ | Anita Frosty⁴

Abstract

This study was conducted with the aim of investigating the mediating role of family flexibility in the relationship between religiosity and the identity crisis of adolescent girls with the structural equation modeling approach. The statistical population of this study was all girl students of the first highschool level of Qom city in the academic year of 2021-2022. 371 girl students were selected by available sampling method and answered online questionnaires. To collect information, Gluck and Stark's Religiosity Questionnaire (1965), Elson Family Flexibility Questionnaire (1999) and Ahmadi Personal Identity Questionnaire (2007) were used. Data analysis were performed with SPSS. v21 and AMOS.v23 software, and Pearson's correlation coefficient tests, multiple regression analysis and path analysis. The results showed that the direct paths of the effect of religiosity on identity crisis ($\beta=-0.216$, $P=0.008$) and the family flexibility on identity crisis ($\beta=0.201$, $P=0.012$) are significant. In addition, the mediating role of family flexibility in the relationship between religiosity and identity crisis was significant, and with the inclusion of family flexibility in the model, the protective role of religiosity increased (from 0.197 to 0.226) against identity crisis. According to the results of the present study, it is suggested that families provide appropriate answers to the religious motivations of adolescents and resolve crises and conflicts of adolescents in a flexible environment.

Keywords: Family Flexibility, Religiosity, Identity Crisis, Adolescent Girls.

DOR: 20.1001.1.26454955.1402.18.64.8.6

1. Master of School Counseling, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
2. Master of School Counseling, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
3. Corresponding Author: Master of School Counseling, Shahid Rajaei Tarbiat University, Tehran, Iran.
vaseai1388@gmail.com
4. Master's degree in General Psychology, Mahalat Branch, Islamic Azad University, Mahalat, Iran.

64

Vol. 3
Autumn 2023

Research Paper

Received:
1 November 2022
Accepted:
12 May 2023
P.P: 179-196

نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در ارتباط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان

مهری الیاسی^۱ | مونا برادران خانیانی^۲ | نسرین واسعی^۳ | آنیتا فراستی^۴

چکیده

این مطالعه با هدف بررسی نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در ارتباط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی و مبتنی بر مدل معادلات ساختاری است. نمونه پژوهش شامل ۳۷۱ نفر بود که با روش نمونه‌گیری در دسترس از بین دانش آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهر قم در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ انتخاب شدند. برای گردآوری اطلاعات از پرسشنامه دینداری گلاک و استارک (۱۹۶۵)، پرسشنامه انعطاف‌پذیری خانواده السون (۱۹۹۹) و پرسشنامه هویت شخصی احمدی (۱۳۸۷) بود. تحلیل داده‌ها با نرم‌افزارهای SPSS. v21 و AMOS. v23 و آزمون‌های ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل رگرسیون چندگانه و تحلیل مسیر انجام شد. نتایج نشان داد مسیرهای مستقیم اثر دینداری بر بحران هویت و اثر انعطاف‌پذیری خانواده بر بحران هویت معنی‌دارند. علاوه بر این، انعطاف‌پذیری خانواده در رابطه بین دینداری با بحران به طور کامل نقش میانجی داشت. با وارد شدن انعطاف‌پذیری خانواده به مدل، نقش محافظت‌کننده دینداری (از ۰/۱۹۷ به ۰/۲۲۶) در برابر بحران هویت افزایش یافت. با توجه به یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت انعطاف‌پذیری خانواده‌ها می‌تواند همراه با دینداری در کاهش بحران‌های هویتی مؤثر باشد.

کلیدواژه‌ها: انعطاف‌پذیری خانواده، دینداری، بحران هویت، دختران نوجوان.

۶۴

سال هجدهم
پاییز ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۸/۱۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۰۲/۲۲

صص: ۱۷۹-۱۹۶

DOR: 20.1001.1.26454955.1402.18.64.8.6

۱. کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

۲. کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

۳. نویسنده مسئول: کارشناسی ارشد مشاوره مدرسه، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران.

vaseai1388@gmail.com

۴. کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، واحد محلات، دانشگاه آزاد اسلامی، محلات، ایران.

مقدمه

نوجوانی یک دوره بحرانی در تحول انسان است؛ به طوری که در ادبیات گذشته روان‌شناسی، اصطلاح بحران نوجوانی اغلب به چشم می‌خورد که تا امروز نیز برخی از روان‌شناسان با بحرانی بودن دوره نوجوانی توافق دارند؛ زیرا بار روانی ناپایدار و گذرای این دوره را توصیف می‌کند (بیرهان^۱، ۲۰۱۹). در روانشناسی، بحران معمولاً به پریشانی روانی شدیدی اطلاق می‌شود که ناشی از تغییرات گسترده در زندگی است و فرد منابع لازم برای مدیریت تغییر را ندارد (ابراوئر و لوواندووسکی^۲، ۲۰۱۹). اریکسون^۳ (۱۹۸۹) معتقد بود که اکثر افراد در حین رشد شخصیت دچار بحران‌های متعددی می‌شوند و از بین عوامل بحران‌آفرین، ایجاد حس هویت یکی از مهم‌ترین فرآیندهای روانی است که همه نوجوانان به نحوی آن را تجربه می‌کنند (ماری^۴، ۲۰۲۱). از آنجا که در دوران بلوغ، تغییراتی که دختران نوجوان تجربه می‌کنند بیشتر از پسران است، مشکلات هویتی آنان نیز چالش‌های جدی‌تری را ایجاد می‌کند (بابنوا^۵ و همکاران، ۲۰۲۰). یکی از چالش‌های دختران نوجوان، بحران هویت است که شامل سردرگمی و ابهام هویت است. با زیر سؤال بردن شاخص‌هایی مانند ارزش‌ها، معنویت، باورها، علایق یا مسیر آینده زندگی همراه است (امام‌جومه^۶، ۲۰۲۲). بحران هویت موجب می‌شود عملکرد معمول نوجوان در محیط خانواده، مدرسه و روابط با همسالان مختل شود و حتی به فعالیت‌های مجرمانه و مصرف مواد اعتیاد آور منجر شود (پتیفیلس^۷، ۲۰۲۱). با توجه به پیامدهای منفی بحران هویت، سبب‌شناسی عوامل بروز و همبسته‌های آن بسیار سودمند خواهد بود. شواهد علمی مبین آن است که احساس سردرگمی و تعارض نوجوانان در مورد تعلق دینی و مذهبی می‌تواند یکی از عوامل مؤثر بر بحران هویت باشد؛ به طوری که نوجوانان دارای تعلقات دینی مشخص، به میزان کمتری دچار بحران هویت می‌شوند (عبدالحمکیم^۸ و همکاران، ۲۰۲۰). اگرچه در مورد تعریف دینداری ابهامات گسترده‌ای وجود دارد؛ ولی به‌طور کلی دینداری شامل جهت‌گیری‌های مذهبی، ابعاد اخلاقی و فرهنگی و درجات مشارکت و تعهد فرد به امور دینی

1. Birhan, W
2. Oberauer, K., & Lewandowsky, S
3. Erikson
4. Maree, J. G
5. Bubnova, I. S
6. Emamjome, F
7. Petitfils, B. M
8. Abdu-Alhakam, A. M

اشاره دارد. بنابراین، دینداری به گرایش‌های مختلف افراد برای التزام به باورها، اصول و فعالیت‌های دینی اشاره دارد (شاتوک و موهلن‌بین^۱، ۲۰۲۰). دینداری سیستم منسجمی از رفتارها و باورها است که افراد از طریق آن دنیای پیرامون را نسبت به خویش بازتعریف می‌کنند و از این جهت، دینداری نقش قابل توجهی در شکل‌گیری و سازماندهی هویت افراد دارد (مول^۲، ۲۰۲۲). در پیشینه پژوهشی نیز نقش دینداری در ابهام هویت مشخص شده است. در همین راستا، دهسیری (۱۳۸۴) در پژوهشی با دانش‌آموزان دبیرستانی نشان داد بین دینداری و بحران هویت رابطه معکوس و معناداری وجود دارد. نجفی و همکاران (۱۳۸۵) دریافتند هر چه میزان دینداری بیشتر باشد، بحران هویت در نوجوانان خفیف‌تر است. بخشایش (۱۳۹۲) نیز نشان داد باورهای اساسی مذهبی رابطه معکوسی با بحران هویت دانش‌آموزان دارد.

با توجه نقش تأثیرگذار خانواده در شکل‌گیری باورهای دینی فرزندان، برخی از نظریه‌پردازان بر این باورند که القای الزامات عقیدتی متضاد در محیط خانواده نیز می‌تواند موجب رشد بحران هویت در نوجوانان شود (عبدالحمید^۳ و همکاران، ۲۰۲۰). افزون بر این، مینوچین^۴ (۲۰۰۶) به عنوان یکی از نظریه‌پردازان و پایه‌گذاران خانواده درمانی از یک سوی، خانواده را پایه و اساس شکل‌گیری هویت معرفی می‌کند و سویی دیگر، بر این باور است که هویت بر تعلقات اعتقادی نیز متکی است. ادغام این دیدگاه‌های نظری به مثلث دینداری، هویت و خانواده منتهی می‌شود؛ به طوری که خانواده را در میزان اثرگذاری دینداری بر بحران هویت مؤثر می‌داند. یکی از شاخص‌های عملکردی خانواده در زمینه اعتقادی، انعطاف‌پذیری خانواده است که بیانگر توانایی خانواده‌ها برای تغییر ساختارها و قوانین خود در پاسخ به مقتضایات است (ناپ و بریستر^۵، ۲۰۱۶). مفهوم انعطاف‌پذیری خانواده از مدل دایره‌ای مبتنی بر نظریه سیستم‌های خانواده می‌آید، که شامل سه بعد (انسجام خانواده، انعطاف‌پذیری و ارتباطات) است که پویایی‌های خانوادگی را توصیف می‌کند (اولسون^۶ و همکاران، ۲۰۱۹). انعطاف‌پذیری در ساختار خانواده با تصمیم‌گیری دموکراتیک و مذاکره سیال با فرزندان همراه است که می‌تواند سازگاری اجتماعی، فرهنگی و

1. Shattuck, E. C., & Muehlenbein, M. P

2. Mol, H

3. Abdu-Alhakam, A. M

4. Minuchin

5. Knop, B., & Brewster, K. L

6. Olson, D. H

روان‌شناختی را پیش‌بینی کند (لاندى^۱ و همکاران، ۲۰۲۱). شواهد علمی نشان می‌دهند انعطاف‌پذیری خانواده نقش مهمی در ارائه هنجارهای دینی مطابق با ویژگی‌های نوجوانان نسل جدید دارد (بانو و فرا^۲، ۲۰۱۸). علاوه بر این، نتایج مطالعات مختلف نشان می‌دهد انعطاف‌پذیری و انتظارات خانواده نقش مهمی در شکل‌گیری هویت افراد دارد (کرزو^۳ و همکاران، ۲۰۲۰).

با توجه به شواهد علمی، عملکرد خانوادگی و به طور خاص، انعطاف‌پذیری خانواده علاوه بر ارتباط با دینداری، تأثیر معناداری در شکل‌گیری هویت نوجوانان دارد. با بررسی دیدگاه‌های نظری و پیشینه پژوهشی به نظر می‌رسد دینداری می‌تواند نقش مهمی در هویت‌یابی نوجوانان و حل و فصل بحران هویت داشته باشد؛ اما این تأثیرگذاری مشروط به آن است که نوجوانان در محیط خانوادگی درگیر تعارضات اعتقادی نباشند و اعضای خانواده الزامات اعتقادی ناهمخوانی را به نوجوان تحکیم نکنند. این ملاحظات بیانگر انعطاف‌پذیری خانواده است و از این رو، به نظر می‌رسد انعطاف‌پذیری خانواده بتواند در روابط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان نقش میانجی داشته باشد. خانواده بتواند در روابط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان نقش میانجی داشته باشد. اهمیت پژوهش حاضر در این است که با توجه به تحولات اجتماعی و فرهنگی خانواده ایرانی در سال‌های اخیر، مواجهه والدین با چالش‌های هویتی نوجوانان نقش مهمی در هویت‌یابی سازگاران نوجوانان خواهد داشت و در نتیجه، حل و فصل بحران‌ها و تعارض‌های نوجوانان در فضایی انعطاف‌پذیر با پیامدهای مثبتی همراه خواهد بود. عمده پژوهش‌ها در پیشینه پژوهشی به صورت خطی روابط بین متغیرهای پژوهش را بررسی کرده‌اند، و انجام پژوهش در رابطه با تعامل‌های غیرخطی این متغیرها با نوآوری همراه خواهد بود و خلاء پژوهشی موجود را برطرف می‌نماید. سلامت دختران به عنوان سرمایه‌ای برای آینده جامعه محسوب می‌شود. از آنجا که دختران در آینده به عنوان مادران و همراهان زندگی خانواده‌هایشان، مسئولیت بارزی در تربیت نسل‌های آینده دارند، حفظ سلامت آنان بسیار حائز اهمیت است. از آنجا که در جامعه ایران با کم‌رنگ شدن ارزش‌های دینی بحران هویت تشدید می‌شود، پیش فرض پژوهش حاضر در این است که دینداری می‌تواند به عنوان یک سازه اعتقادی در بحران هویت نوجوانان

1. Landi, G
2. Bano, M., & Ferra, E
3. Cerezo, A

اثرگذار باشد و این اثرگذاری اگر با انعطاف‌پذیری خانواده همراه باشد، بیشتر خواهد شد. از این رو، پژوهش حاضر با هدف بررسی نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در ارتباط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان با رویکرد مدل یابی معادلات ساختاری انجام شد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی از نوع همبستگی و مبتنی بر مدل معادلات ساختاری است. جامعه آماری این مطالعه دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه اول شهر قم در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ بودند که تعداد آن‌ها بر اساس گزارش واحد آموزش متوسطه اول، ۱۹،۸۷۴ نفر گزارش شد. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران و در سطح خطای ۰/۰۵ و آماره Z برابر ۱/۹۶، تعداد ۳۷۷ نفر برآورد شد. با توجه به نیمه حضوری بودن مدارس و همچنین، حساسیت‌های موجود پیرامون انتقال بیماری ویروسی کرونا، از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد و پرسشنامه‌ها به صورت برخط از طریق شبکه اجتماعی شاد توزیع شد. به منظور سهولت در دستیابی به نمونه مورد نظر، از معلمان همکار شاغل در دوره متوسطه اول درخواست شد لینک پرسشنامه را در گروه‌های کلاسی توزیع نمایند. رضایت آگاهانه (شفاهی)، دامنه سنی ۱۳ تا ۱۵ سال، زندگی با پدر و مادر و اشتغال به تحصیل در مدارس متوسطه اول شهر قم به عنوان معیار ورود در نظر گرفته شد. معیارهای ورود در متن راهنمایی که همراه با لینک پرسشنامه ارائه می‌شد، برای دانش‌آموزان شرح داده شد و درخواست شد به کلیه سؤالات پاسخ دهند... برای گردآوری داده‌ها از پرسشنامه‌هایی به شرح زیر استفاده شد.

پرسشنامه دینداری گلاک و استارک (۱۹۶۵): پرسشنامه دینداری توسط گلاک و استارک^۱ در سال ۱۹۶۵ برای سنجیدن نگرش‌ها و باورهای دینی و دینداری ساخته شده است. این پرسشنامه در اصل یک سنجه پنج بعدی بود که بعد فکری در ایران حذف شده است. در نهایت این پرسشنامه شامل ۲۶ سوال می‌باشد در چهار بعد اعتقادی (با ۷ گویه)، عاطفی (با ۶ گویه)، پیامدی (با ۶ گویه) و مناسکی (با ۷ گویه) جهت سنجش میزان دینداری به کار می‌رود. هر سؤال بر اساس طیف لیکرت پنج درجه‌ای (کاملاً موافقم، موافقم، نه موافقم و نه مخالف، مخالف، کاملاً

1. Glock & Stark

مخالقم) نمره‌گذاری می‌شود و ارزش هر سؤال بین صفر تا چهار متغیر است، حاصل جمع عددی ارزش هر یک از سؤالات ۲۶ گانه، نمره آزمودنی را در کل نشان می‌دهد که بین صفر تا ۱۰۴ نوسان دارد؛ نمره دینداری (۰-۲۶) ضعیف، (۲۷-۷۸) متوسط و (۷۹-۱۰۴) بالا در نظر گرفته می‌شود. روایی صوری و محتوایی این مقیاس توسط ۲۰ نفر از کارشناسان دینی و اساتید دانشگاه‌های ایران تأیید شد. گلاک و استاک (۱۹۶۵) همسانی درونی خرده‌مقیاس‌ها را به روش ضریب آلفای کرونباخ بین ۰/۷۸ تا ۰/۸۴ و ضریب آلفای کرونباخ نمره کلی را ۰/۷۳ گزارش کردند. ضریب پایایی درونی این پرسشنامه در مطالعه دلبری (۱۳۸۳) برای کل سؤالات ۰/۸۳، بعد اعتقادی ۰/۹۳، عاطفی ۰/۸۲، پیامدی ۰/۸۲ و مناسکی ۰/۸۹ بود. در پژوهش حاضر نیز به منظور بررسی همسانی درونی آیت‌های پرسشنامه، ضریب آلفای کرونباخ برای نمره کلی پرسشنامه و زیرمقیاس‌های اعتقادی، عاطفی، پیامدی و مناسکی به ترتیب ۰/۷۶، ۰/۸۱، ۰/۷۹، ۰/۸۲ و ۰/۸۴ به دست آمد. علاوه بر این، در این پژوهش از تحلیل عاملی تأییدی به منظور تعیین اعتبار سازه استفاده شد و شاخص‌های نیکویی برازش $RMSEA = 0.057$ ، $P\text{-value} = 0.061$ ، $df = 24$ و $X^2 = 35.52$ ، برازش کامل الگو با داده‌های مشاهده شده را تأیید می‌کنند.

پرسشنامه انعطاف‌پذیری خانواده السون (۱۹۹۹): این مقیاس با الهام از الگوی مدور ترکیبی السون^۱ (۲۰۰۰) درباره خانواده به وسیله شاکری (۱۳۸۲) ساخته شده است. این مقیاس ۱۶ پرسش دارد. در مقابل هر گویه طیف لیکرتی پنج‌گزینه‌ای از کاملاً مخالفم (نمره یک) تا کاملاً موافقم (نمره پنج) برای پاسخگویی آزمودنی‌ها قرار دارد. در این پرسشنامه نمره‌گذاری سؤالات ۱، ۲، ۴، ۵، ۹، ۱۱، ۱۲، ۱۶ به صورت معکوس است. نتیجه تحلیل عاملی این مقیاس نیز، تنها یک نمره کلی به دست داده است. اولسون (۲۰۰۰) روایی ملاکی این پرسشنامه با مقیاس عملکرد خانواده ایشتاین (۱۹۸۹) ۰/۶۱ و ضریب آلفای کرونباخ آن را ۰/۸۳ گزارش کرد. پایایی و روایی این مقیاس برای جمعیت ایرانی در پژوهش شاکری (۱۳۸۲) مورد تأیید قرار گرفت و ضریب پایایی مقیاس به کمک روش آلفای کرونباخ معادل ۰/۸۹ گزارش شد (زارع و سامانی، ۱۳۸۷). در این پژوهش، ضریب آلفای کرونباخ به منظور بررسی همسانی درونی ۰/۸۶ به دست آمد و اعتبار

1. Olson, D. H

سازه با تحلیل عاملی تأییدی بررسی شد. شاخص‌های نیکویی برازش $RMSEA = 0/058$ ، $0/110$ ، $P\text{-value} = 13$ ، $df = 19/44$ و $X^2 = 19/44$ تناسب کامل الگو با داده‌های مشاهده شده را نشان داد.

پرسشنامه هویت شخصی احمدی (۱۳۸۷): این پرسشنامه توسط احمدی (۱۳۸۷) در دانشگاه اصفهان ساخته شده و مشتمل بر ۱۰ آیتم است. در تدوین این پرسشنامه، ابتدا معیارهای تشخیص بحران هویت از کتاب‌های تشخیصی مشخص و سپس برای هر معیار سوال‌هایی با درجات کم، تا حدودی، متوسط و زیاد طرح شد. به هر سوال نمره صفر تا ۳ تعلق می‌گیرد. نمره صفر نشانه نبودن اشکال هویتی و نمره ۳ نشان درجات شدید بحران هویت در فرد است. حداکثر نمره آزمون که نشان دهنده بالاترین بحران هویت است برابر با ۳۰ و حداقل نمره بحران هویت ۹ و پایین تر از نمره ۹ نشانه نداشتن بحران هویت است. احمدی (۱۳۷۸) ضریب اعتبار $0/87$ را برای این آزمون از طریق دو نیمه کردن (زوج و فرد) به دست آورد. علاوه بر این، ضریب آلفای کرونباخ و ضریب اعتبار اسپیرمن- براون به ترتیب $0/89$ و $0/92$ محاسبه شد. در این پژوهش، همسانی درونی آیتم‌های پرسشنامه با ضریب آلفای کرونباخ $0/78$ به دست آمد و در تحلیل عاملی تأییدی، شاخص‌های نیکویی برازش برای بحران هویت $RMSEA = 0/051$ ، $P\text{-value} = 0/152$ ، $df = 14$ و $X^2 = 19/35$ تناسب کامل الگو با داده‌های مشاهده شده را نشان می‌دهد.

به منظور رعایت ملاحظات اخلاقی هدف از اجرای مطالعه به گونه‌ای که در شرکت کنندگان سوگیری ایجاد نکند، به صورت کتبی و در ابتدای پرسشنامه، توضیح داده شد. علاوه بر این، به کلیه دانش آموزان اطلاع داده شد پاسخ‌های آن‌ها صرفاً جهت انجام پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد و نیازی به ثبت اطلاعات هویتی همچون نام و نام خانوادگی یا کد ملی نیست. شماره تماس یکی از پژوهشگران به منظور پاسخگویی به سؤالات احتمالی در متن راهنما، در دسترس دانش آموزان قرار گرفت. همچنین، به دانش آموزان اطلاع داده شد شرکت در این مطالعه داوطلبانه بوده و عدم مشارکت در این مطالعه مشکلی در فرایند تحصیلی آن‌ها ایجاد نخواهد کرد. به منظور تجزیه و تحلیل اطلاعات از شاخص‌های آمار توصیفی و استنباطی استفاده شد. در بخش آمار توصیفی از میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد فراوانی استفاده شد. در بخش آمار استنباطی از ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر استفاده شد. داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از نرم‌افزارهای آماری SPSS. v21 و AMOS. v23 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

در این مطالعه ۳۷۷ پرسشنامه توزیع شد که بعد از تحلیل داده‌ها، ۳۷۱ پرسشنامه تحلیل و ۶ پرسشنامه به دلیل مخدوش بودن و پیروی از الگوی تکراری در پاسخ‌دهی از روند بررسی کنار گذاشته شدند. میانگین $\pm$ انحراف معیار سن شرکت‌کنندگان $13/96 \pm 0/82$ بود. اطلاعات جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان

درصد	فراوانی	متغیر	
۰/۵	۲	۱۲ سال	دامنه سنی
۳۳/۴	۱۲۴	۱۳ سال	
۳۶/۱	۱۳۴	۱۴ سال	
۲۹/۱	۱۰۸	۱۵ سال	
۰/۸	۳	۱۶ سال	
۳۳/۲	۱۲۳	پایه هفتم	
۳۷/۷	۱۴۰	پایه هشتم	پایه تحصیلی
۲۹/۱	۱۰۸	پایه نهم	
۴۶/۱	۱۷۱	دیپلم و پایین‌تر	
۱۳/۷	۵۱	کاردانی	
۲۷/۲	۱۰۱	کارشناسی	تحصیلات پدر
۱۲/۹	۴۸	کارشناسی ارشد و بالاتر	
۵۲/۰	۱۹۳	دیپلم و پایین‌تر	
۱۰/۲	۳۸	کاردانی	
۳۳/۲	۱۲۳	کارشناسی	تحصیلات مادر
۴/۶	۱۷	کارشناسی ارشد و بالاتر	

از آنجا که مدل‌یابی معادلات ساختاری به توزیع متغیرهای غیر نرمال می‌تواند حساس باشد، از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها استفاده شد که به همراه نتایج تحلیل‌های توصیفی متغیرهای پژوهش، در جدول (۲) آمده است.

جدول ۲. شاخص‌های توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	معیار	آزمون نرمال بودن		آزمون کولینریتی (هم خطی)		آزمون چندگانگی خطی	
			آماره Z	معناداری	آماره F	معناداری	تحمل	تورم واریانس
بحران هویت	۱۱/۸۱	۲/۲۷	۰/۷۸۷	۰/۵۶۶	-	-	-	-
انعطاف‌پذیری خانواده	۵۳/۵۷	۶/۳۷	۰/۷۱۹	۰/۶۷۹	۳۸/۴۴۶	۰/۰۰۱	۰/۸۸۳	۱/۱۳۲
دینداری	۶۳/۱۴	۱۱/۵۲	۰/۷۱۳	۰/۶۸۹	۲۴/۶۲۶	۰/۰۰۱	۰/۷۰۳	۱/۴۲۲
بعد اعتقادی	۱۶/۳۰	۲/۴۱	۰/۸۵۶	۰/۴۵۶	۲۴/۱۴۵	۰/۰۰۱	۰/۷۲۸	۱/۷۳۷
بعد عاطفی	۱۴/۴۴	۲/۷۴	۰/۷۷۷	۰/۵۸۲	۴/۲۶۷	۰/۰۲۳	۰/۴۳۲	۲/۳۱۳
بعد پیامدی	۱۴/۰۴	۳/۵۴	۰/۸۰۳	۰/۵۳۹	۳/۶۰۹	۰/۰۴۱	۰/۴۷۹	۲/۰۸۶
بعد مناسکی	۱۵/۵۷	۲/۴۲	۰/۵۵۵	۰/۹۱۸	۳/۵۱۶	۰/۰۴۵	۰/۴۰۷	۲/۴۵۶

پیش از ارزیابی مدل ساختاری، به منظور اطمینان از صحت متغیرهای مشاهده شده و اطمینان از اینکه شاخص مناسبی برای متغیرهای مکنون هستند یا خیر، هر یک از آنها ابتدا به منزله متغیر مکنون در نظر گرفته شدند؛ به بیان دیگر، پرسشنامه‌ها با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی به شاخص‌های مختلف تقسیم شده و سپس مدل اندازه‌گیری آنها مورد بررسی و ساختار پرسشنامه‌ها مورد تأیید قرار گرفت. برای بررسی روابط خطی بین متغیرهای پژوهش از آزمون ضریب همبستگی پیرسون و آزمون تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. پیش از تحلیل استنباطی، پیش‌فرض‌های آزمون پارامتریک مورد بررسی شدند. برای سنجش نرمال بودن، آزمون کولموگروف-اسمیرنوف نشان داد هیچ‌یک از نمرات متغیرها از منحنی نرمال اختلاف زیادی ندارند ($P > 0.05$). آزمون کولینریتی (هم خطی) نیز بیانگر خطی بودن رابطه بین متغیر ملاک بود ($P < 0.05$). علاوه بر این، برای سنجش چندگانگی خطی نیز دو آماره تحمل و عامل تورم واریانس نشان دادند همبستگی بین متغیرهای پیش‌بین زیاد نیست؛ زیرا چنانچه مقدار تحمل برای یک متغیر خاص 0.1 یا کمتر باشد و عامل تورم واریانس بزرگ‌تر از عدد 10 باشد شرط عدم هم خطی چندگانه رعایت نشده است. آزمون دو بین - واتسون $1/986$ به دست آمد که بیانگر استقلال خطاهاست.

جدول ۳. ماتریس همبستگی متغیرهای پژوهش

متغیر	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷
۱. دینداری	۱						
۲. بعد اعتقادی	۰/۳۳۲**	۱					
۳. بعد عاطفی	۰/۴۱۰**	۰/۷۲۳**	۱				
۴. بعد پیامدی	۰/۴۷۹**	۰/۶۷۶**	۰/۷۱۶**	۱			
۵. بعد مناسکی	۰/۱۰۵	۰/۳۱۵**	۰/۱۳۸	۰/۳۳۹**	۱		
۶. انعطاف‌پذیری خانواده	۰/۲۶۶**	۰/۱۹۹**	۰/۲۰۴**	۰/۲۱۶**	۰/۲۰۱**	۱	
۷. بحران هویت	-۰/۲۱۶**	-۰/۲۳۷**	-۰/۱۹۵**	-۰/۰۹۳	۰/۰۵۲	-۰/۲۸۶**	۱

$P < ۰/۰۵$ * $P < ۰/۰۱$ **

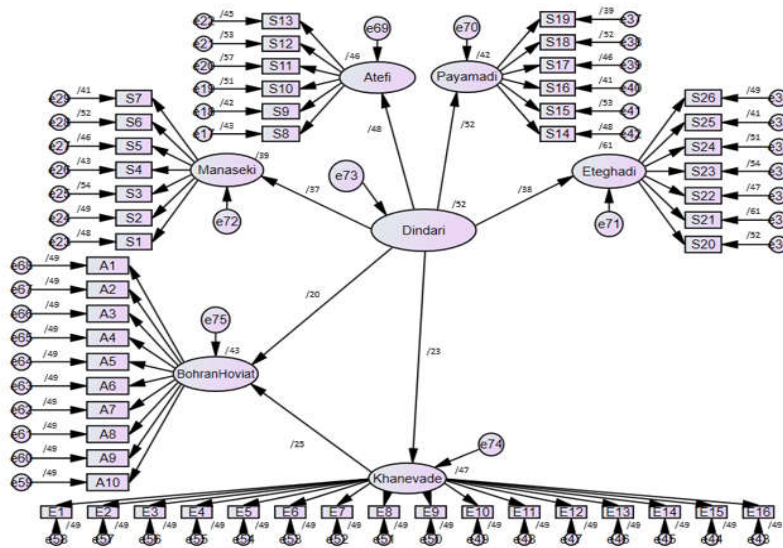
در جدول (۳) نتایج ضریب همبستگی پیرسون نشان داد بین انعطاف‌پذیری خانواده ($P < ۰/۰۱$ ؛ $r = -۰/۲۸۶$) با بحران هویت رابطه منفی و معناداری وجود دارد. علاوه بر این، نمره کلی دینداری ($r = -۰/۲۱۶$)؛ و ابعاد اعتقادی ($P < ۰/۰۱$ ؛ $r = -۰/۲۳۷$) و عاطفی ($P < ۰/۰۱$ ؛ $r = -۰/۱۹۵$) و رابطه منفی و معناداری با بحران هویت داشتند. برای بررسی نقش پیش بین متغیرهای پژوهش در پیش‌بینی بحران دختران نوجوان از آزمون تحلیل رگرسیون چندگانه استفاده شد. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان می‌دهد ضریب همبستگی چندگانه برابر $R = ۰/۳۸۲$ و ضریب تعیین برابر $R^2 = ۰/۱۴۶$ محاسبه شده و از این رو، متغیرهای پیش بین معنادار در مدل رگرسیونی می‌توانند ۱۴/۶ درصد از تغییرات واریانس بحران هویت را پیش‌بینی کنند. بر اساس نتایج به دست آمده، تأثیر متغیرهای انعطاف‌پذیری خانواده و دینداری معنادار شده است؛ به خاطر اینکه سطح معناداری مقدار t آن‌ها پایین‌تر از ۰/۰۵ می‌باشد، نشان دهنده این است که متغیرهای مذکور در پیش‌بینی بحران هویت تأثیر دارند. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه نشان داد به ازای افزایش یک انحراف استاندارد در متغیرهای انعطاف‌پذیری خانواده و دینداری میزان بحران هویت به ترتیب به میزان $-۰/۶۲۱$ و $-۰/۲۴۴$ انحراف استاندارد تغییر خواهد یافت.

جدول ۴. نتایج تحلیل رگرسیون برای پیش‌بینی بحران هویت بر اساس متغیرهای پژوهش

متغیرهای پیش‌بین	B	β	t	Sig.	R	R ²	F	Sig.
(ثابت)	۱۷/۰۴۶	-	۹/۸۱۹	۰/۰۰۱**	۰/۳۸۲	۰/۱۴۶	۱۰/۳۳۶	۰/۰۰۱**
دینداری	-۰/۲۲۸	-۰/۲۴۴	-۳/۴۰۷	۰/۰۰۱**				
بعد اعتقادی	-۰/۰۳۴	-۰/۰۳۶	-۰/۴۷۴	۰/۶۳۵				
بعد عاطفی	-۰/۰۰۲	-۰/۰۰۳	-۰/۰۳۲	۰/۹۷۴				
بعد پیامدی	۰/۰۹۶	۰/۱۴۹	۱/۵۴۳	۰/۱۲۴				
بعد مناسکی	۰/۰۳۶	۰/۱۸۵	۰/۸۳۴	۰/۴۰۵				
انعطاف‌پذیری خانواده	-۰/۲۲۱	-۰/۶۲۱	-۳/۸۸۱	۰/۰۰۱**				

$P < ۰/۰۵^*$ $P < ۰/۰۱^{**}$

برای بررسی نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در رابطه بین دینداری با بحران هویت از رویکرد مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده شد. کیفیت مدل معادلات ساختاری از روی برازش مناسب بین داده‌های پژوهش و مدل فرضی سنجیده می‌شود.

شکل ۱. ضرایب مسیر استاندارد مدل ساختاری پژوهش

تناسب مدل با شاخص‌هایی همچون مجذور کای (X^2)، جذر برآورد واریانس خطای تقریب (RMSEA) که نمرات زیر ۰/۰۸ نشان دهنده برازش قابل قبول است، نسبت مجذور کای به درجه آزادی (X^2/df) که نمرات زیر ۳ نشان دهنده برازش قابل قبول است، شاخص برازش مقایسه‌ای (CFI)، شاخص برازش فزاینده (IFI)، شاخص برازندگی (GFI)، شاخص تاکر-لویز (TLI) که نمرات بالای ۰/۹۰ نشان دهنده برازش مناسب مدل است (لوجیه^۱ و همکاران، ۲۰۱۶). ضرایب اثر مستقیم و اثر کل در جدول ۵ آمده است. بر اساس ضرایب استاندارد، مسیرهای مستقیم اثر دینداری بر بحران هویت ($\beta = -0.216$, $P = 0.008$) و اثر انعطاف‌پذیری خانواده بر بحران هویت ($\beta = -0.267$, $P = 0.012$) معنی دارند. همچنین اثر کل هر یک از متغیرهای دینداری ($\beta = -0.267$, $P = 0.001$) و انعطاف‌پذیری خانواده ($\beta = 0.267$, $P = 0.001$) بر بحران هویت معنی دار است.

جدول ۵. اثر مستقیم و اثر کل متغیرهای پیش‌بین بر متغیر ملاک

مسیر آزمون شده	اثر مستقیم	اثر کل
دینداری بر بحران هویت	-۰/۱۹۷*	-۰/۲۱۹*
انعطاف‌پذیری خانواده بر بحران هویت	-۰/۲۵۳*	-۰/۲۶۷*

$P < 0.05$ * $P < 0.01$ **

برای آزمون معنی‌داری مسیرهای غیرمستقیم از آزمون‌های سوبل^۲ و بوت استرپ صدکی^۳ استفاده می‌شود. با توجه به حجم کم نمونه پژوهش، از آزمون بوت استرپ صدکی استفاده شد زیرا این آزمون از توان بالایی برخوردار است و خطای نوع اول را کاهش می‌دهد. نتایج آزمون مسیرهای غیرمستقیم با نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۶. برآورد مسیر غیرمستقیم مدل با استفاده از بوت استرپ صدکی

مسیر غیرمستقیم	پارامترها			β	رابطه دینداری با بحران هویت با نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده
	بوت استرپ صدکی	Up	Low		
	P	Up	Low	-۰/۲۲۶	
	۰/۰۰۸**	-۰/۰۳۱	-۰/۱۷۵		

$P < 0.05$ * $P < 0.01$ **

1. Logie
2. Sobel
3. Bootstrap

بر اساس نتایج جدول (۶)، برای بررسی نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در رابطه بین دینداری با بحران هویت، حد پایین فاصله اطمینان ۰/۱۷۵- و حد بالای آن ۰/۰۳۱- است. در مورد مسیر غیرمستقیم، سطح اطمینان برای این فواصل اطمینان ۹۵ و تعداد نمونه‌گیری مجدد بوت استرپ ۲۰۰ است. با توجه به اینکه صفر بیرون از این فاصله‌های اطمینان قرار می‌گیرد، این مسیرهای غیرمستقیم معنی‌دار می‌باشند. با توجه به اینکه بین متغیر پیش‌بین (دینداری) و ملاک (بحران هویت) و همچنین، متغیر پیش‌بین (دینداری) و میانجی (انعطاف‌پذیری خانواده) رابطه مستقیمی وجود داشت، می‌توان گفت نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در رابطه بین بحران هویت با انعطاف‌پذیری خانواده، کامل است. بنابراین، مدل مذکور حاکی از معنی‌داری نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در رابطه بین دینداری با بحران هویت است. در واقع، با وارد شدن انعطاف‌پذیری خانواده به مدل، نقش محافظت‌کننده دینداری (از ۰/۱۹۷ به ۰/۲۲۶) در برابر بحران هویت افزایش می‌یابد.

بحث و نتیجه‌گیری

این مطالعه با هدف بررسی نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در ارتباط بین دینداری با بحران هویت دختران نوجوان با رویکرد مدل یابی معادلات ساختاری انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد اثر دینداری بر بحران هویت به طور معکوس معنادار است. همسو با این یافته، عبدالحکیم و همکاران (۲۰۲۰)، نجفی و همکاران (۱۳۸۷) و بخشایش (۱۳۹۲) به نتایج مشابهی دست یافتند و بر نقش دینداری و باورهای مذهبی بر بحران هویت تأکید کردند. با این حال، تفاوت مطالعه حاضر با مطالعات گذشته در این است که روابط غیرمستقیم دینداری با بحران هویت را مورد بررسی قرار داده است. در تبیین این یافته می‌توان گفت دینداری نقش مهمی در هویت شخصی نوجوانان دارد؛ زیرا با فراهم ساختن چارچوب اصول ارزشی به فرد کمک می‌کند به زندگی خود معنا و مفهوم ببخشد (نجفی و همکاران، ۱۳۸۷). از بین نظریه‌های علمی، همیلتون بر این باور است که گرایش‌ها، اعتقادات، باورها و رفتارهای دینی به گونه منحصر به فردی از نیاز اصیل روان‌شناختی در انسان پاسخ می‌دهند و در نتیجه آن، افراد برخوردار از معیار مشخص درباره خود و دنیا، تصویر پرآشوب و پیش‌بینی شده‌ای از دنیا ندارند که به بحران هویت در آن‌ها منجر شود

(بخشایش، ۱۳۹۲). در همین راستا، اریکسون (۱۹۸۹) نیز معتقد است اگر نوجوان نتواند ارزش‌های پایدار و مثبتی را در خانواده و فرهنگ خود بیابد و ایدئولوژی منسجم و قابل قبولی از جهان پیرامون ارائه دهد، دچار هویتی از هم پاشیده می‌شود و بحران هویت روی می‌دهد (عبدالحمید و همکاران، ۲۰۲۰). بنابراین، دینداری می‌تواند اصول ارزشی مشخصی را در اختیار نوجوان قرار دهد تا زندگی خود را معنادار ادراک کند و به واسطه دینداری، نیازهای اصیل خود را ارضا کند و هویت‌سازش‌یافته‌ای تشکیل دهد. در نتیجه، هر چه میزان دینداری در دختران نوجوان بیشتر باشد، بحران هویتی کمتری خواهند داشت.

علاوه بر این، نتایج پژوهش حاضر نشان داد اثر مستقیم انعطاف‌پذیری خانواده بر بحران هویت به طور معکوس معنادار است. در پیشینه پژوهشی نتایج مطالعه کرزو و همکاران (۲۰۲۰)، حاصلی آزاد و عارفی (۱۳۹۷) و مرعشیان و صفرزاده (۱۳۹۶) که بر نقش خانواده در هویت‌یابی تأکید کردند با یافته‌های پژوهش حاضر همخوان است. در تبیین این یافته می‌توان اظهار داشت خانواده نقش مهمی در هویت‌یابی نوجوانان دارد. هنگامی که پیوند منسجم، محکم و عاطفی بین اعضای خانواده وجود ندارد و خانواده نمی‌تواند کارکردهای خود را به طور صحیح به اجرا درآورد، اعضای آن نمی‌توانند هویت ثابت و منسجمی داشته باشد (مرعشیان و صفرزاده، ۱۳۹۶). در خانواده انعطاف‌پذیر، پیوند بین اعضا سازگارانه بوده که موجب می‌شود کارکرد خانواده مثبت و سازنده باشد و نوجوانان کمتر در مورد نقش و جایگاه خود دچار تناقض و بحران شوند. خانواده‌های انعطاف‌پذیر با دادن آگاهی و بینش به نوجوانان می‌توانند آینده آنان را در اجتماع بیمه کنند. اگر کودکان در خانواده انعطاف‌ناپذیر رشد کنند و یا احساس نزدیکی با خانواده نداشته باشند، مشکلات بیش از حد معمول در ارتباط با هویت خواهند داشت (حاصلی آزاد و عارفی، ۱۳۹۷) که به بحران هویت منجر می‌شود. انعطاف‌پذیری خانواده می‌تواند موجب عبور سالم‌تر و عاری از بحران از این مرحله رشدی باشد. اگر خانواده ای دچار اختلال و نابسامانی باشد و کارکرد و نقش اصلی خود یعنی تربیت و پرورش را از دست بدهد، فرآیند جامعه‌پذیری به خوبی انجام نمی‌شود که در این وضعیت فردی که وارد عرصه‌های مختلف اجتماعی شده است، دچار بحران هویت می‌شود و نمی‌تواند خود را با ارزش‌های پذیرفته شده جامعه هم‌نوا و نقش خود را به خوبی ایفا کند.

مدل‌یابی معادلات ساختاری نشان داد انعطاف‌پذیری خانواده می‌تواند در اثرگذاری دینداری بر بحران هویت نقش میانجی داشته باشد و موجب افزایش اثرگذاری دینداری بر بحران هویت دختران نوجوان شود. در پیشینه پژوهشی، مطالعه‌ای که نقش میانجی انعطاف‌پذیری خانواده در اثرگذاری دینداری با بحران هویت را بررسی کرده باشد، یافت نشده است؛ با این حال، مطالعه نجفی و همکاران (۱۳۸۵) نشان داد کارایی خانواده و دینداری با بحران هویت رابطه معناداری دارند. علاوه بر این، عبدالحکیم و همکاران (۲۰۲۰)، نجفی و همکاران (۱۳۸۷) و بخشایش (۱۳۹۲) نیز نشان دادند دینداری بر بحران هویت تأثیر معناداری دارد. علاوه بر این، کرزو و همکاران (۲۰۲۰)، حاصلی آزاد و عارفی (۱۳۹۷) و مرعشیان و صفرزاده (۱۳۹۶) نشان دادند عملکرد خانواده در هویت‌یابی تأثیر دارد.

در تبیین این نقش میانجی ابتدا باید به اثر انعطاف‌پذیری خانواده بر دینداری اشاره کرد. در خانواده‌های انعطاف‌پذیر که در آن والدین علاوه بر توجه به نیازهای کودکان و برخورد محبت‌آمیز با آنان، انضباط و کنترل معقولی برقرار می‌کنند، عقاید و باورهای دینی نیز بدون چالش و آگاهانه منتقل می‌شود؛ چرا که اجازه تدبیر در اصول و ارزش‌های دینی را به فرزندان خود می‌دهند. ارتباطات باز و دوجانبه که در آن به دیدگاه‌های فرزندان احترام گذاشته می‌شود، می‌تواند موجب افزایش دینداری نوجوانان شود (نجفی و همکاران، ۱۳۸۵). خانواده‌های انعطاف‌پذیر زمینه را برای رشد همه‌جانبه کودکان فراهم می‌کنند. انگیزه‌های دینی کودکان و نوجوانان متعلق به این خانواده‌ها که تحت تأثیر کنجکاوی‌های درونی و در نتیجه مواجهه مداوم با مسایل مذهبی از طریق عوامل اجتماعی (خانواده، رسانه، مدرسه، محله، همسالان و نظایر آن) ایجاد می‌شود، پاسخ مناسبی دریافت کرده و به شکل‌گیری رفتارها و باورهای دینی در نوجوانان منجر می‌شود (امام زمانی و فولادیان، ۱۳۹۱)؛ در حالی که در خانواده‌های انعطاف‌ناپذیر ممکن است انگیزه‌های درونی کودکان برای دنبال کردن آموزه‌های دینی تخریب شود و به دلیل تحمیل باورها و ارزش‌ها به نوجوانان، مانع از جذب فعال اندیشه‌ها و باورهای دینی شود.

افزون بر این، خانواده انعطاف‌پذیر می‌تواند با تأثیر بر میزان تجربه بحران هویت فرد، یکی از عوامل مؤثر در رشد بهنجار نوجوانان باشد. در توجیه نقش انعطاف‌پذیری خانواده در بحران هویت باید گفت که احتمالاً هر اندازه، نقش‌ها در خانواده مشخص‌تر باشد و خانواده در انجام دادن

وظایف و کارکردهای مورد نظر بهتر عمل کند، هویت یابی نوجوان تسهیل می‌شود. رفتار والدین با نوجوانان نقش مهمی در سلامت روانی آنها ایفا می‌کند. نوجوانان در پی کسب استقلال و ورود به دنیای بزرگسالان نیاز به آزادی عمل و حمایت روانی و تأیید عاطفی از جانب والدین دارند که دادن آزادی بیشتر به نوجوان و ارائه رفتاری که نوجوان از آن احساس دوست داشته شدن، محبت و مورد حمایت بودن بکند می‌تواند موجب هویت‌یابی سالم شود (حاصلی آزاد و عارفی، ۱۳۹۷). انعطاف‌پذیری در خانواده نوعی صمیمیت و همدلی را در روابط بین فردی اعضا نشان می‌دهد که در هویت‌یابی سالم بسیار مؤثر است؛ زیرا نوجوانانی که روابط گرم و صمیمانه‌ای با والدین خود دارند، از مفهوم خود عمیق‌تری برخوردار هستند، بیشتر به خود اعتماد دارند، از سازگاری روانی بالاتری بهره می‌برند، با مشکلات درگیر می‌شوند و برای یافتن راه حل مناسب، تلاش می‌کنند (مرعشیان و صفرزاده، ۱۳۹۶). این ویژگی‌ها می‌تواند به مقابله با بحران هویت منجر شود.

از یافته‌های پژوهش حاضر نتیجه گرفته می‌شود دینداری یکی از عوامل محافظ در برابر بحران هویت نوجوانان است و این محافظت‌کنندگی اگر با انعطاف‌پذیری خانواده همراه باشد، بیشتر خواهد شد. از محدودیت‌های پژوهش حاضر، روش نمونه‌گیری در دسترس بود که روایی بیرونی نتایج را تحت تأثیر قرار می‌دهد. افزون بر این، با توجه به اینکه مطالعه حاضر به صورت مجازی اجرا شده است، امکان کنترل متغیرهای مداخله‌گر اثرگذار بر نتایج وجود نداشت. با توجه به نتایج پژوهش حاضر پیشنهاد می‌شود خانواده‌ها به انگیزه‌های دینی کودکان و نوجوانان متعلق به این خانواده‌ها که تحت تأثیر کنجکاوی‌های درونی و در نتیجه، مواجهه مداوم با مسایل مذهبی از طریق عوامل اجتماعی (خانواده، رسانه، مدرسه، محله، همسالان و نظایر آن) ایجاد می‌شود، پاسخ مناسبی ارائه دهند و بحران‌ها و تعارض‌های نوجوانان در فضایی انعطاف‌پذیر حل و فصل کنند. برای مطالعات آتی پیشنهاد می‌شود طرح پژوهش حاضر در بین دانش‌آموزان هر دو جنس انجام شود و جنسیت به عنوان یک متغیر تعدیل‌کننده وارد مطالعه شود.

منابع

- احمدی، علی. (۱۳۷۸). بررسی ارتباط هویت شخصی با پیشرفت تحصیلی دانش آموزان شهر اصفهان. پایان نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، اصفهان، ایران.
- امام زمانی، فریبا و فولادیان، احمد. (۱۳۹۱). تاثیر شیوه های جامعه پذیری دینی در خانواده بر دینداری نوجوانان. فصلنامه فقه و تاریخ تمدن، ۸ (۳۱): ۱۷-۳۳.
- بخشایش، علیرضا. (۱۳۹۲). رابطه بین باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان. فصلنامه مطالعات ملی، ۱۴ (۴): ۳۵-۵۰.
- حاصلی آزاد، طویی و عارفی، مختار. (۱۳۹۷). رابطه سلامت خانواده پدری، عملکرد خانواده با سبک های هویت در نوجوانان. مجله علوم حرکتی و رفتاری، ۲ (۳): ۱۳۸-۱۲۷.
- دلبری، محمد. (۱۳۸۳). بررسی رابطه بین دینداری و نگرش نسبت به دموکراسی. پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
- دهشیری، غلامرضا. (۱۳۸۴). بررسی رابطه دین داری و بحران هویت در بین دانش آموزان دبیرستانی شهرستان یزد. مجله تعلیم و تربیت، ۲۱ (۲): ۸۷-۹۸.
- زارع، مریم و سامانی، سیامک. (۱۳۸۷). بررسی نقش انعطاف پذیری و انسجام خانواده در هدف گرایی فرزندان. مجله خانواده پژوهی، ۴ (۱): ۱۷-۳۶.
- شاگری، شراره. (۱۳۸۲). بررسی تأثیر میزان انعطاف پذیری خانواده بر بهداشت روان دانش آموزان متوسطه شیراز. پایان نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
- مرعشیان، فاطمه سادات و صفرزاده، سحر. (۱۳۹۶). رابطه التزام عملی به اعتقادات اسلامی و جو عاطفی خانواده با بحران هویت در دانشجویان دختر. مجله زن و فرهنگ، ۹ (۳۴): ۹۴-۸۱.
- نجفی، محمود؛ احدی، حسن و دلاور، علی. (۱۳۸۵). بررسی رابطه کارایی خانواده و دینداری با بحران هویت. مجله دانشور رفتار، ۱۳ (۱۶): ۱۷-۲۶.
- Abdu-Alhakam, A. M., Elshingeeety, M. E., & Sherif, W. Y. (2020). Religious Dilemma and Identity Crisis in Saud Alsanousi's *The Bamboo Stalk* (2015). *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 3(6), 172-185.
- Bano, M., & Ferra, E. (2018). Family versus school effect on individual religiosity: Evidence from Pakistan. *International Journal of Educational Development*, 59, 35-42.
- Birhan, W. (2019). A review on normative and other factors contributing to Africas adolescent development crisis. *Philosophical Papers and Review*, 9(1), 1-9.
- Bubnova, I. S., Tatarinova, L. V., Rerke, V. I., Balabina, N. M., Zhigalova, O. V., Kurbanov, R. A., & Cherekhovskaya, L. S. (2020). Study of gender identity features in adolescent orphan girls: Russian view. *Journal of Environmental Treatment Techniques*, 8(4), 1309.

- Cerezo, A., Cummings, M., Holmes, M., & Williams, C. (2020). Identity as resistance: Identity formation at the intersection of race, gender identity, and sexual orientation. *Psychology of women quarterly*, 44(1), 67-83.
- Emamjome, F. (2022). The identity crisis and consumerism in the younger generation Research in high school girls Arak Urban Society. *Journal of Cultural Management*, 16(55), 39-51.
- Knop, B., & Brewster, K. L. (2016). Family flexibility in response to economic conditions: Fathers' involvement in child-care tasks. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 283-292.
- Landi, G., Pakenham, K. I., Benassi, M., Giovagnoli, S., Tossani, E., & Grandi, S. (2021). A model of the effects of parental illness on youth adjustment and family functioning: the moderating effects of psychological flexibility on youth caregiving and stress. *International journal of environmental research and public health*, 18(9), 4902.
- Maree, J. G. (2021). The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview. *Early Child Development and Care*, 191(7-8), 1107-1121.
- Minuchin, S., Lee, W. Y., & Simon, G. M. (2006). *Mastering family therapy: Journeys of growth and transformation*. John Wiley & Sons.
- Mol, H. (2022). Religion and Identity A Dialectic Interpretation of Religious Phenomena. *Australian Association for the Study of Religions Book Series*, 16-16.
- Oberauer, K., & Lewandowsky, S. (2019). Addressing the theory crisis in psychology. *Psychonomic bulletin & review*, 26(5), 1596-1618.
- Olson, D. H., Waldvogel, L., & Schlieff, M. (2019). Circumplex model of marital and family systems: An update. *Journal of Family Theory & Review*, 11(2), 199-211.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of family therapy*, 22(2), 144-167.
- Petitfils, B. M. (2021). Seduction and scissiparity: The American crisis of adolescent identity. *Educational Philosophy and Theory*, 1-11.
- Shattuck, E. C., & Muehlenbein, M. P. (2020). Religiosity/spirituality and physiological markers of health. *Journal of religion and health*, 59(2), 1035-1054.